

կատարմամբ արդարեւ ինչպէս որ ձախ կողմէն եղող լեռներն երեք անգամ իրարու հը մտանաւ ու ընթացքը կը խզուէն հեւառը հետէ չորս ընդարձակ դաշտեր ու երեք խորունկ կիրճեր ձևացնելով :

Եւրոպական թուրքիոյ հիւսիսային դաւառներէն Պոնա ու Սերվիա երրորդ աւազանին մէկ մասը կը կազմեն իսկ Վալարիա Մուրաւիոյ ու Պուլաւիա գրեթէ ամբողջ չորրորդ աւազանը կը ձևաւորեն :

Գանութի հարաւային Գերմանիոյ և Աւստրիոյ մեծագոյն մասին մէջ ընթանալէ զինք կը հասնի Պէլլիւրտի առջև : Այն ատեն փառաւոր, խորունկ, արագընթ թաց և կղզիներով զարդարուած գետ մ'է իւր 800 մէթր լայնութեամբ : Պէլլիւրտ (որ թուրքմանի Սպիրալիքալաք) կանոնաւած է Սալա գետին Գանութի հետ խառնուած տեղը, ճիշդ թէ՛մ գետակին բերանին առջև, և Պոլիսէն Վիեննա երթալու ցամաքային ճանապարհին վրայ, և այս երկու մայրաքաղաքներէն հաւասարապէս հեռի (իւր 900 հազարմէթր) : Պատեւրազմանին նշանակուող կէտ մ'է Պէլլիւրտ, որ երկար ատեն Օսմանեան զօրաց յաւաքակայանք եղաւ Աւստրիոյ և Հունդարիոյ դէմ : Փաղաքն երեք որդ մասերու կը բաժնուի . 1. Երկու գետերուն միացած տեղն, որ սարաւանդի մը ձևն ունի, կը գտնուի բերդն, անկասկած եւանկեան մը ձևով : Երկու մէկ կողմն է Սալա, միւս կողմը՝ Գանութի, և երրորդը՝ մարտիկաւոր պարիսպ մը զէպ ի ցտնոր ուղղութեամբ : Բերդին մէջ կը գտնուի քանի մը ըստած շէնքը, որ երկար ատեն Պէլլիւրտի փառանքներուն բնակարան եղած է : Բերդէն դուրս կիցայ լայն հրապարակը քանի մը անոտաւոր : 2. Հին քաղաքը և կամ մահաճախարակային թաղը զոր վերջերս քանդեցին ու նորոգեցին : այս մասին մէջ կը գտնուին չուկան, մայր եկեղեցին և հրէայք : 3. Նոր քաղաքն եւրոպական ոճով շինուած կանոնաւոր փողոցներով, որ կը պարուստի իշխանին ապարանքն ու պաշտօնատեղիները : Մինչև վերջին տարիներս քաղաքին նոր մասը հինէն բաժնուած էր կիսաշրջան պարսպով մը որ ունէր չորս նշանաւոր դուռ, դուռն Սալայի, դուռն քաղաքի (Վաւառ քաղաք), դուռն Պոլսոյ, դուռն Վիտինի : այսօր պարսպին տեղ կը բռնանէ լայն ու գեղեցիկ ծառուղի մը : Պէլլիւրտա ու երբեմն ազատ ու տեղէն էր, սկսած է նոր ու գեղեցիկ շէնքերով զարդարուիլ : Սերվիայից՝ Օսմանցոց քաղաքէն ի վեր՝ մեծ ջանքեր աշխատած են հին իշխանութեան յիստակները ջնջել, և նիւթապլա յաջողած կերելն այս մասին : հին դարձեալ միջիններուն տեղ նորաձև շէնքեր, և նեղ ու ծամածուծ փողոցներուն տեղ լայն ու մարտիկաւոր տաներ դնուած են : Գարձեալ ցամաքի կողմն անճառեալ նոր ամրութիւններ շինուած են : Այս քաղաքը կեդրոն եղած է ստէպ ստէպ ճակատամարտից և պաշարմանց, որոյ նշանաւորներն են 1521 ին Սուլթան Սուլէյմանի (անուանալն Օրէնդար) պաշարման, որով քաղաքն անցաւ Օսմանցոց : 1638ին, 1717ին և 1739 ին ալ Աւստրիայից ձեռք ձգեցին : 1806 ին և 1815ին՝ Սերվիայից : Մինչև 1866 Օսմանցիք ասոր բերդին մէջ պահպան զօրաց գունդ մ'ունէին : Փաղաքին բընակչաց թիւն է գրեթէ 26000 :

Պէլլիւրտէն վար Գանութի աջակողմէն եւն եղող բարձր բլուրներ կը պատեն : ձախ կողմը, Հունդարիոյ եղբը, ցած ու դաշտային է : Սերվիոյ կողմը կը տեսնուի Արօքա գիւղը, ուր Օսմանցիք 1759 ին մեծ յաղթութիւն մը տարած են Աւստրիայից վրայ : Այնուհետեւ գետը կը ժամանէ ի Սերվիայ, Սերվիոյ հին մայրաքաղաքը, 10000 բնակչօք և փոքր զոյնակով մը սլաւոպանուած : յետոյ կանցնի Քասարովիչի մոտէն, որ նշանաւոր եղած է Օսմանցոց և Աւստրիայի մէջ 1718 ին ստորագրուած դաշնագրով, և վերջապէս կը հասնի ի Քորուսովաց : Հոն գետին աջ կողմէն Պալաքան լեռանց նեցուկներն, և ձախ կողմէն Արապաթեան լեռանց բարձրները կը մտնեն, գրեթէ իրարու կը միանան և կը թողուն միայն նեղ անցք մը, ուր գետն ալ կ'սկսի սլաւոպանի և արաբի :

Թաց հոսանքներ ձևացնել, երկու եզրը ներն ալ 500 մէթր բարձր գառ ի վեր կը կազմեն : ահագին քարաժայռեր ջրին երեսը կերան և նաւարկութիւն ալ կը դժուարանայ : Ահա այսպէս Քասարովա յի թերակղզոյն շուրջը կը դառնայ և կը հասնի ի Նոր-Օրսովա, որ փոքր կղզոյ մը վրայ Սերվիոյ ամուր տեղերէն մին է : ասոր դիմացն է Սերվ-Օրսովա, Աւստրիոյ վերջին քաղաքը : Վերջինս կըլզիկէն վար ջրին անցքը բաւական կընդարձակ, բայց փոքր ինչ յետոյ վերջապէս կը վազէ խոտաբարէ կաղնուած փոսի մը մէջ, որ կարգաւորուած է Պալաքան լեռանց իրարու միացած տեղը կրնայ համարուիլ : այս լեռները գետին ընթացքը կը սեղմեն, կը խզեն և կը գաղաթեն անթիւ խոթեւոր մէջ, որով քարաժայռերուն վրայէն ջրվէժներ և յորձանքներ կը ձևացնէ :

Գանութի այս ահաւոր կիրճը, ուր ջրին արագութիւնը ժամը 6000 մէթրէն նուազ չէ, հին աւուրց ի վեր ծանօթ է Երկրի զուր կամ գետն Տրայիանոսի անուամբ : Հոս, Վալարիոյ շէնքից փոքր քաղաքին առջև, ուր Գանութ 1000 մէթր լայնութիւն ունի, Հալփայից՝ Տրայիանոս կայսեր հրամանով՝ 20 պատուանդանի վրայ կամուրջ մը ձգած էին, որ իրաւամբ աշխարհի քանդակեաց մին համարուած էր : Այսօր կամուրջին երկու զլիւսը որմերը միայն կը տեսնուին, և երբ Գանութի ջրերը պակսին, այս 20 պատուանդաններուն 16 ին հիմանց մընացորդները կերան : Վալարիոյ կողմը կը տեսնուի նաեւ կամուրջին հին աշտարակն, ի թուրքում-Սերվիոյ, ուրից Հալփայից լեզէճները կանցնէին ի Տաւիա : Այս տեղ միշտ սլաւոպան ճանաչելի Սերվիայէն Վալարիոյ անցնելու, բայց նորձարարութիւնը Տրայիանոսի կամուրջը վերականգնած չէ, և մինչև որ Ռուսուքէն ի ձիւրձեւ կամուրջին շինութեան չը ձեռնարկուի, Գանութ աղատ սիւտի մէջ իւր ջուրերը Երկրի գոնէն ի Սալա ծով :

Օրսովայէն վար գետը կանցնի Պրաւալանդայի առջև, որ հողէ պատնէշով ու խրամով շրջապատուած ամուր քաղաք կը համարուի : Այսուհետեւ Գանութի ընթացքը շատ չը սանձուի, աշխարհական բարձր եղբէն միայն սեղմուած է փոքր ինչ, և շատ մը պոյսներ ընելէ յետոյ կընդունի թիւօք գետակը, որ Սերվիոյ ու թուրքիոյ սահմանը կը նշանակէ, և վերջին շրջանէ մը զինք կը ժամանէ ի Վիտին :

Վիտին Գանութի պատերազմական դժին երեք մեծ բերդաքաղաքներէն մին է Սերվիոյ սահմանադիւրսի մօտ, Սոփիայի ու Նիշի կարևոր ճանրանքներուն զլիւսի վրայ : Վիտին մօտ, Գանութի աջակողմէն եւն բարձրութիւնները կանխեւորութեան, և գետերը ցած ու ճախնուած տեղ մը կը ձևացնեն : Վիտին ամրութիւնները կը բարդանան երկու կիցորդակից շրջապատներէ, որը անկասկած հնգանկեան մը ձևն ունին : Գետինը հողէ է 5 մէթր բարձրութեամբ և 5 մէթր լայնութեամբ, հանդերձ խրամով, որոց իւրաքանչիւրն 500 մէթր մարտիկ մը կը ձևացնէ : Երկու ծայրի մարտիկները (Երկու թաղաք, Սալա թաղաք) Գանութի վրայ կիցանան : Երբեք շրջապատը կանոնաւոր պարիսպ մ'է, գրեթէ կիսաշրջանակ : ցամաքի կողմն 7 մարտիկ ունի, և գետն գերքն ալ իրարու կից երկու պարիսպ խորտոցածն : Վիտին այսօր ունի 82 Գրուսի մեծ թնդանով և 35 ուրիշ, ընդամենը 147 : Վերջերս անճառեալ մարտիկներ ալ շինուեցան ցամաքի կողմէն՝ նոր թընդանովներով զարդարուած : Այս քաղաքին պարսպաց տակ եղաւ 1639 ին նշանաւոր պատերազմ մ'ընդ մէջ Օսմանցոց և Աւստրիայից : քարձեալ ասոր միջեւ բերդին մէջ հռչակաւոր Բասիլան-օղլուն մեծ քաղութեամբ դէմ դրաւ Սուլթան Սերիմ Գի. զօրաց : Վիտին առջևն է Քալաֆթի կղզին, զոր վերջերս Օսմանցիք ամրացուցին : Վալարիոյ եղբին վրայ, կղզոյն դիմացը, կիցայ համանուն բարձր դերքը, զոր 1835ին պատերազմին Օսմանեան զօրքերը գրաւելով ամրացուցին, և ուր Ռուսաց դէմ զինք երկար առնէ : Քալաֆթի, ուր այսօր տասնի չափ կանոնաւոր մարտիկներ կան, Ռուսու նիսպաց ձեռն է :

Վիտինէն անդին Գանութն ընդարձակ դաշտի մը մէջ կը վազէ արագընթաց բայց հանդարտ : Մէջն անտառաւոր լայնութեամբ թիւ կղզիներ ունի : սակայն ջուրերը գետ շատ չեն լայնաւարածիր, և իւր փոսն ալ լայն բաւական ամրութիւն է, մանաւանդ ալ կղզին, ուր ամենայն ուրեք ձախաւ կղզեան կը հասնայ : Այսպէս կը հասնի ի Լուսիպալանք փոքր քաղաքն, որ հողէ քաղաքաւոր շրջապատ մ'ունի, անկիւնները թնդանովներով զարդարուած : Լուսիպալանք արդարացի մը կայ ի Սոփիա, որ կանցնի Պէրօֆչայէն և Քոնստանտինուպոլիս : Այս փոքր քաղաքը նշանաւոր է նաեւ վաւառականութեան կողմանէ : Սոփիայի ու Վերին Պուլաւիոյ նաւահանգիստը կը համարուի :

Այնուհետեւ գետը կը ժամանէ ի Ռաւաօ, որ նմանապէս հողէ շրջապատ մ'ունի, բայց գրեթէ երեսն ձգուած : սակէ ճանրայ մը կը մեկնի և կերթայ Վաւա կամ Իվրաճա, որ Քոնստանտինուպոլիս 10000 բնակչօք վաճառաւոր քաղաք մ'է : Բաւալայէն քիչ մը վար կը տեսնուի Օսարօֆ գիւղն, ուր 1810 ին Ռուսները կատարեցին Գանութի անցքը : Նոր մարտիկները շինուեցան հոս : Գանութն անցնելու յարմար կէտ մը կը նկատուի Վալարիոյ շէնքի վրայ գիւղն, Իսքըր գետակին Գանութի հետ խառնուած տեղին դիմացը :

Ասկէց վար կը գտնուի Նիկեպոլիս կամ Նէպոլ : Այս քաղաքն իւր 9000 բնակչօք վաճառաւոր է և նշանաւոր դիւր մ'ունի Օսմանական Գանութի հետ խառնուած տեղին մօտ և Երուսալէմ խառնուած տեղին առջև : Երբեք շատ տուր էր, բայց այսօր միայն կիսաթրծան դեղեղ մ'ունի և դիմացի կղզիներուն վրայ քանի մը սլաւոպան մարտիկներ : գետը հոս, մեծ կղզոյ մը պատճառաւ, նեղ է : Իրմացն է թուրքա կամ թուրքու Վալարիոյ փոքր քաղաքն, որ Նիկեպոլիս կամուրջին զլիւս կը համարուի : այս քաղաքին զօրութեամբ Օսմանցիք Արաֆայի ծորը կրպակողներն միշտ և Նիկեպոլիս ամրութեամբ կը պաշտպանէին զՊուլաւիոյ : Նիկեպոլիս քաղաքը շատ պատերազմներ եղած են : ամենէն նշանաւորն է Սուլթան Պապակիս Մաճառաց Սիկիմանտ թագաւորին վրայ տարած յաղթութիւնը : Քիչ մը վար կը գտնուի Պէլլիա գիւղն, ուր Գանութ մեծ կղզի մը կը կազմէ և որ Գանութի մէկ անցքը կը համարուի : Պատերազմէն տաճ հոս մարտիկներ շինուեցան :

Ի վերջոյ գետը կը հասնի ի Նիշիով վաճառաւոր քաղաք իւր 9000 բնակչօք և նաւահանգիստ թրքովայի, որոյ հետ կապուած է գեղեցիկ պողոտայով մը : Գիւնացն անտառաւոր կղզիներ կան, բայց պատերազմական դիրք թիւս կարևոր չը համարուի, որովհետեւ Գանութի ձախ կողմը Նիկեպոլիս մինչև Ռուսուպ ցած ու ճախնուած է :

Այս քաղաքէն վար Գանութ, որ Վիտինէն սկսեալ ուղղակի արեւելք կը վազէր, կ'սկսի դէպ ի հեռին երթալ, և այսպէս կը ժամանէ ի Ռուսուք, Գանութի պատերազմական դժին երեք մեծ բերդաքաղաքներէն մին, Գարա-Վալ գետակին խառնուած տեղն և Կ. Պոլսէն ի Պուլաքէ մեծ ճանրուն վրայ : Բարձր դիրք մ'ունէր մարտիկաւոր պարիսպ մ'ունի, որոյ ծայրերը Գանութի վրայ իրարու միացած են երեք չորս կանոնաւոր մարտիկներուն վրայ ամրոցներ կան, որոց մէջ ամենէն նշանաւորն է Լէվիթ-թաղաքն ըստած մարտիկը, այսօր ամենն ալ Գրուսի նոր թնդանովներով զարդարուած : 1810 ին երկար պաշարմանէ մը յետոյ Ռուսաց ձեռքն անցաւ : Ռուսներն առջև կը գտնուին անտառաւոր կղզիներ և ջրին միւս կողմը ձիւրձեւ կամ Երեքից փոքր քաղաքն, որ Պուլաքէի նաւահանգիստը կը համարուի, և որոյ հետ կապուած է երկաթուղեայ դժով մը : ձիւրձեւ ալ ամրութիւններ ունէր և Ռուսներն կամուրջին գլուխն էր : բայց 1829ին պատեւրազմէն ետեւ ամրութիւնները քանդուեցան : Գ. Ա.

Հեռեւեւ Բաւա

Ի Լ. Ա. Ն.

Թէյ գօփնա, քեաղաւ 12000, պէհէր քեաղաւ եանի 1000 չիֆթի 8 զուրուչ :

Քէմիք փուր մաշա 5090, պէհէր մաշաւ եանի 1000 առէտի 12 1/2 զրուչ :

Օլթան խիլիք գըլէ 4000, պէհէր գըլէսի 20 զրուչ :

Ասաքիլի Շահանէ Էլպիսէ վէ Սէ. րաճհանէ անպալարնա մահֆուզ նու. մուշէլէրի վէճհիլ մուպպեա օլունա. ճաք օլան պալատէ մուրադ գամ էշ. եանլէ պահաւոր մադալուզ սէնէտլէրի վիրուտինտէ պէր վէճհի փէշին սիմ մէճիտիլէ 20 զրուչ վէ մէճիտիլէ վէ. րիլմէքսէ փիւսպա ֆիւտաթըլըւ պիլ հիւսպ ֆարգըլըւ պէրապէր քայմէ օլարաք իթա զըլըմնաք շարթըլըւ ֆիւտաթը մուրաքամէլէրի իլէ թալի էօհանէսինտէ օլուպ մայիսը բու. մինին 24ինճի սալը կիւնիւ. գարարը գալթիսի վերլէճէլինտէն, իթա իթ. մէլէ թալիպ օլանլարն եհվի մէլէ. քիւրաէ Տարի Շուրայի աքքերիլէ կէլ մէլէրի :

19 մայիս 1877

Պապը Սէրապէրի

Ասաքիլի Շահանէ Էլպիսէ անպալարնա Տարը Շուրաւ մահֆուզ օլան նու. մուշէլէրի վէճհի օլան մուպպեա օլունաճաք 5000 թօփ 11 լիպարըւ ամերիքան իլէ 5000 թօփ 12 լիպարըւ ամերիքան իլպու մայիսը բու. մինին 24ինճի սալը կիւնիւ. մուրաքա. սալարը սիլ իճրա գարարը գալթիլէ. րիլ տալի եհվի մէլէլիւրաէ իճրա օլունաճաքնտէն, իթա իթ. մէլէ թալիպ օլանլարն եհվի մէլէլիւրաէ Տարի Շուրայի աքքերիլէ կիլմէլէրի վէ շէ. լայիթի մուքարըլէսինտէն մայիւ. մալթ ալմադ վէ նու. մուշէլէրիլին կէօր. մէլէ իթմէլէլէրիլին տահա էվլէլէլէ Շուրայի մէլէլիւրէ մուրաճալթ իթ. մէլէլիլ :

18 մայիս 1877

Պապը Սէրապէրի

Ասաքիլի Շահանէ Սարաճհանէ անպալարնա մուպպեա օլունաճաք 2000 գըլէ պարմուշներ պէհէր մահ պէշէր եիւզ գըլէսի թէսիլ մուշմաք վէ տահաւոր մադալուզ սէնէտլէրի վիրուտինտէ սիմ մէճիտիլէ վերլմէլիլիլ հալտէ փիւսպա ֆիւտաթըլըւ պիլ հիւսպ ֆարգըլըւ պէրապէր քայմէ օլարաք պէր վէճհի փէշին վերլմէլէլէ շարթըլըւ պէհէր գըլէսի 23 1/2 զրուչա թալիպ էօհանէսինտէ օլուպ մայիսը բու. մինին 23ինճի փաղար էր. թէսի կիւնիւ գարարը գալթիսի վէ. րիլմէլէլինտէն, իթա իթ. մէլէլէլէ թալիպ օլանլարն եհվի մէլէլիւրաէ Տարի Շուրայի աքքերիլէ կիլմէլէրի :

12 մայիս 1877

Պապը Սէրապէրի

Ասաքիլի Շահանէ Էլպիսէ անպալարն իլին Եհնի ճամի հալթիլինտէ հէ. ման մէմուրըւ թէսիլ մուշմաք վէ. պահաւոր մադալուզ սէնէտլէրի վիրուտինտէ պէր վէճհի փէշին եիւզիւք քա. յիմէ 100 զրուչա օլարաք իրգալիլէ թալիլէսինտէն վերլմէլէլէ շարթըլըւ մուպպեա օլունաճաք 15000 առէտ 1 նիւմէրօ քալըն քանալաչօ չուվալըն պէհէր առէտի 9 զրուչ 30 գարայա վէ 15000 առէտ 2 նիւմէրօ քալըն քանալաչօ չուվալըն պէհէր առէտի 8 զրուչ 30 փարայա օլարաք թալիլիլ էօհանէսինտէ օլուպ մայիսը բու. մինին 23ինճի փաղար էրթէսի կիւնիւ գալարը գալթիսի վերլմէլէլինտէն, իթա իթ. մէլէլէլէ թալիպ օլանլարն եհվի մէլէլիւրաէ Տարի Շուրայի աքքերիլէ կիլմէլէրի :

12 մայիս 1877

Պապը Սէրապէրի

